

זריעת ירק מתחת לפרגולה שגפן מודלית על גביה

הקדמה
דין אפיפירות וטעמו
עד היכן נאסרת הזריעה
גובה הפרגולה
פרגולה צפופה
פרגולה מרווחת
סיכום

הקדמה

מצוי שאנשים מגדלים בחצרם גפן, ומדלים אותה על גבי פרגולה שעומדת בחצר. פשוט שקיים איסור לזרוע ירקות, תבלינים וכד' מתחת לגפן עצמה'. האם מותר לזרוע אותם מתחת לשאר שטח הפרגולה?

דין אפיפירות וטעמו

משנה כלאים (ו, ג-ד):

המדלה את הגפן על מקצת אפיפירות לא יביא זרע אל תחת המותר, אם הביא לא קידש, ואם הלך החדש אסור. וכן המדלה על מקצת אילן סרק. המדלה את הגפן על מקצת אילן מאכל מותר להביא זרע אל תחת המותר. כלומר - יש איסור כלאי הכרם גם בזריעה מתחת לעצים עליהם מודלים ענפי הגפן (אפיפירות - קנים מונחים שתי וערב שעליהם מדלים את הגפן). אם מדלה על גבי ענפי אילן מאכל - אסור לזרוע רק מתחת למקום בו נמצאים ענפי הגפן. אולם אם מדלה על גבי ענפי אילן סרק - אסור לזרוע בשטח שמתחת לענפי האילן אפילו במקום שאליו ענפי הגפן אינם מגיעים².

הירושלמי (פ"ו ה"ג) דן מדוע ישנו חילוק בין אילן מאכל לאילן סרק:

מה בין אילן סרק מה בין אילן מאכל? אדם מבטל אילן סרק על גבי גפנו, ואין אדם מבטל אילן מאכל על גבי גפנו.

1 כמבואר במשנה כלאים ז, ג ונפסק בשו"ע יו"ד רצו, כז. גם העמדת עציצים אסורה, ויש לדון האם איסור זה שייך גם בעציץ שאינו נקוב (עיין דרך אמונה פ"ה הכ"ג באה"ל ד"ה בעציץ שמבאר שזו מחלוקת אחרונים).

2 במשנה ה' הובאו שלוש שיטות מה מוגדר אילן סרק ואילן מאכל לעניין הלכה זו, ולהלכה פסק הרמב"ם כדעת ת"ק שהדבר תלוי אם האילן מוציא פירות.

הרמב"ם בפירוש המשניות (שם) הסביר, שכיון שהגפן יונקת מהאילן היא מחלישה את כוחו, ולכן מסתבר שהאדם אינו רוצה שהגפן תתפשט על גביו³, מה שאין כן באילן סרק, שם מסתבר שכוונת האדם שהגפן תתפשט בהמשך על גביו.

מדברי הרמב"ם משמע לכאורה שהדבר תלוי במחשבתו של האדם, וא"כ אפילו באילן מאכל אם דעתו שהגפן תתפשט יותר יש לאסור, ולהיפך באילן סרק להיתר. אמנם החזון איש (יג, ב ד"ה והנה) הסתפק בשאלה זו, כיון שמלשון המשנה לכאורה נראה שאין חילוק, ובאילן סרק אסור תמיד ובאילן מאכל מותר תמיד.

מהו טעם הדין? מדברי הרמב"ם משמע, שכיון שרוצה שהגפן תתפשט על גבי הענפים, והרי אסור לזרוע מתחת לענפי הגפן - החמירו חז"ל, כהרחקה, שלא לזרוע תחת כל הענפים שעליהם הגפן עשויה להתפשט בעתיד. לעומת זאת, מדברי הגר"א בביאורו שנות אליהו למשנה (שם) משמע שהאיסור הוא מפני מראית עין, ונראה שכוונתו שכיון שאנשים לא מחלקים, ומייחסים את כל אורך האפיפירות לגפן היחידית או לכרם, דנו חז"ל אותן כחלק מהגפן.

אולם יתכן להציע הסבר נוסף, והוא, שאין זה מחמת החשש שמא בעתיד תגיע לשם הגפן, ולא משום מראית עין, אלא משום שאנו רואים את האפיפירות כחלק מהכרם. לכן הגדרת האפיפירות ככרם תהיה תלויה בזה שהאדם מוכן שהעץ שעל גביו הוא מעמיד את הגפנים יתבטל כלפי הגפן, וכך הוא באילן סרק אבל לא באילן מאכל, וכן"ל.

עיקרון זה של 'הגדרת הכרם' אנו מוצאים בעיקר דין כלאים, שהרי התורה הקפידה על זריעה בכרם עצמו, כלשון הכתוב: "לא תזרע כרמך כלאים פן תקדש המלאה הזרע אשר תזרע ותבואת הכרם" (דברים כב, ט). בנוסף, חז"ל חילקו בין הרחקת הזרע מגפן יחידית ששיעורה שיש טפחים להרחקה מכרם ששיעורה ארבע אמות - ומהי סברת החילוק שבין שניהם? שהרי סיבת ההרחקה מגפן יחידית היא מטעם שהזרע יונק מהגפן (יראים סו"ס שפט), או שהזרע ייכנס לתוך שורשי הגפן ותיווצר כאן הרכבה (ריטב"א עירובין ג, ב). וא"כ מדוע יש להרחיק מכרם שיעור גדול יותר? ונראה שחז"ל קבעו שאף מקום זה הוא בכלל 'הכרם' שבו אסרה התורה לזרוע, בהתאם לגמרא בעירובין (ג, א) שאומרת שההרחקה מכרם היא בשיעור של 'עבודת

3 וצ"ע, הלא סו"ס כרגע מדלה את הגפן על גבי עץ המאכל, וא"כ נראה שהוא מחליט 'להקריב' את העץ. אכן, הרמב"ם בפירוש המשנה למשנה ד מסביר, שההיתר לזרוע תחת אילן מאכל הוא דווקא מתחת לשאר הענפים, אולם תחת הענף שעליו הגפן מודלת אסור. אמנם ר"ש (שם) סבר, שמותר לזרוע אף מתחת לאותו ענף שהגפן מודלית עליו, כי אפשר שעושה זאת רק בגלל שאין לו מקום אחר כרגע, וצ"ב.

4 בין אם שיעור זה דאורייתא ובין אם מדרבנן.

הכרם⁵. לפי זה יתכן שחז"ל סברו שאף המקום המיועד להתפשטות הענפים על גבי נכלל בכלל 'הכרם', ובמקרה שלנו חז"ל הרחיבו את עיקרון 'הכרם' והשליכו אותו אף על גפן יחידית. הסבר דומה לזה כתב מהרי"ל (תשובות חדשות סי' קכה), ולקמן (בעניין רוחב הפרגולה) תובא נפ"מ העולה מהגדרה זו.

עד היכן נאסרת הזריעה

מפשטות לשון הרמב"ם (כלאים ו, יב) שלא חילק משמע שיש לאסור לכל אורך האפיפירות⁶. אמנם, בתוספתא (כלים בבא בתרא פ"ה ה"ב) למדנו, וכן כתב ר"ש בפירוש המשנה (כלים כז, ה), שיש לאסור בכל מקום שעתידים הגפנים להגיע לשם באותה שנה. יש מפרשי הירושלמי (מהר"א פולדא פ"ו ה"ג ד"ה עד ד"א) שלמדו מדברי הר"ש שהאיסור הוא עד מרחק ארבע אמות ממקום הגפן, וגם הרב קלמן כהנא בספרו מצוות הארץ (מהדורה שביעית פרק כו) פסק על פי החזו"א (יג, ג) כשיטה זו.

גובה הפרגולה

האם ישנה משמעות לגובה הפרגולה? במשנה לא מצאנו חילוק בגובה האפיפירות, וכן בפסקי הרמב"ם, ולכאורה אפילו אם היא גבוהה מאוד יש לאסור. אמנם המבי"ט (ח"ג סי' קכז, הודפס בגיליון השו"ע סי' רצו) סבר שאכן ישנה משמעות לגובה. סברתו היא שהזריעה אסורה בסמוך לגפן מחשש יניקה, ומסתבר שחשש היניקה מצידה של הגפן גדול יותר מחשש היניקה מהאוויר (עיי"ש הוכחותיו). ואם כן נמצא לפנינו הירושלמי (פ"ו ה"ב) שפסק לפיו הרמב"ם (כלאים ו, ה) ששתי גינות זו למעלה מזו וכרם מצוי בגינה התחתונה - אין לזרוע לאורך צלע ההר של הגינה העליונה בסמיכות של עשרה טפחים לכרם⁷, ומדבריו למד המבי"ט ששיעור היניקה באוויר

5 ודנו האחרונים אם שיעור עבודת הכרם משתנה ממקום למקום.

6 ראו רשימה ארוכה של ההולכים בדרך זו ב'חוקות הארץ' על הרמב"ם שם הע' 3.

7 ראה נוספת מביא המבי"ט לדבריו מדברי המשנה (כלאים ז, ב): "רבי אלעזר בר צדוק אומר משמו, אף על גבי הגפן אסור ואינו מקדש", ואחד הביאורים בירושלמי (פ"ו ה"ב) לדברי ראב"צ שאסור לזרוע בעציץ העומד מעל הגפן בתוך עשרה טפחים. אולם האחרונים דחו דבריו משתי סיבות (עיי"ן תורת הארץ לרב חנוך זונדל גרוסברג, הל' כלאי הכרם פ"ב הע' י). הראשונה, במשנה מדובר על זרעים מעל גפן, ואפשר שלהיפך אסור גם בגובה רב. השנייה, מדברי שהרמב"ם בפירוש המשנה כתובים למ"ד שלא פוסקים להלכה כראב"צ. הדחיה הראשונה לכאורה שייכת אף בראייתו משתי גינות, וצ"ע.

הוא עשרה טפחים⁸. מדברי המבי"ט משמע, ששיעור זה מספיק אפילו בזריעה תחת הגפנים ממש, וכל שכן בשיעור זריעה תחת מותר האפיפירות, במקום שאין מעליו כלל גפן⁹.

אמנם החזון איש (יג, ח) כתב שממשנה מפורשת משמע כנגד דברי המבי"ט. במשנה (כלאים ה, ג) למדנו שאם ישנו 'חריץ' בכרם שעומקו עשרה טפחים ורוחבו ארבעה, אם הוא מפולש מראש הכרם לסופו - מותר לזרוע בו, והוסיף הרמב"ם (כלאים ז, כ): "ובלבד שלא יהיו הגפנים מסככין עליו" - ואילו לדברי המבי"ט לכאורה אין צורך בתנאי זה, שהרי כבר ישנו מרחק של עשרה טפחים!¹⁰

נראה שהמבי"ט סבר שעיקר האיסור הוא משום 'ניקה, כמפורש בדבריו. אכן, ייתכן שסיבת האיסור היא מראית עין, כמו שעולה מדברי הגר"א המובאים לעיל בשנו"א¹¹, או מחמת הגדרת הכרם, כעולה מדברי מהרי"ל. לפי סברות אלו, אפשר שאין לחלק בשיעור המרחק שבין הגפנים לזרעים.

בפסקי החזו"א להלכות כלאים (אות ל) החמיר כנגד דעת המבי"ט, ואסר גם אם ההדליה גבוהה יותר מעשרה טפחים¹². אך הברכי יוסף (רצו, ג) פסק כדברי המבי"ט להלכה, והביא פוסקים נוספים (מהר"י בן חביב, ומהר"י מולכו) שקיבלו את דבריו.

פרגולה צפופה

מהרי"ל (שם) נשאל, האם כשם שמחיצה בצד הכרם מכשירה זריעה בסמוך אליה גם ללא הרחקה, ואפילו מחיצה העשויה כלבוד (שאינן בין קנה לקנה יותר משלושה טפחים למרות שהפרוץ מרובה על הבנוי), כך גם מחיצה כזו תכשיר זריעה מתחת

8 כעין זה ראה בדברי הריטב"א גיטין ז, ב (ד"ה באנו) שלשיטה דקיי"ל כמותה להלכה, שעציץ נקוב על גבי יתדות, ג"כ נחשב כנקוב - היינו עד גובה של עשרה טפחים. ומבואר בראשונים שהטעם לכך הוא שעציץ נקוב דינו כארץ בשל הניקה מהקרקע.

9 לעניין בדיעבד אם כלאי הכרם נאסרו - מדברי המבי"ט משמע שבשישה טפחים אינו נאסר אבל אסור לזרוע לכתחילה. כך משמע גם מדברי הרב טוקצי'נסקי (ספר ארץ ישראל מהד' תשט"ו עמ' קה), ולא הזכיר את הדין שלמעלה מעשרה מותר לזרוע.

10 עיין שו"ת שבת הלוי ת, רלד שהסביר את המשנה והרמב"ם באופן אחר, כך שלא יסתרו לדברי המבי"ט.

11 וע"ע משנה כלאים ג, ה.

12 יש להעיר, שבגוף הספר (יג, ח) כתב שאמנם דברי המבי"ט תמוהים - אך אפשר שיש להקל משום ההסיוך אינו מקדש אלא בדרבנן, וכן זריעה בכרם בלא מפולת יד ג"כ דינא מדרבנן, בצירוף שיטת התוספות הסובר דלפי ר' יאשיה שהלכה כמותו כלל אין איסור לזרוע בכרם, ועוד כמה שיטות וספיקות, עיי"ש. אך נראה שלכתחילה לא הקל בזה.

לגפן. מהרי"ל השיב, שלא מצאנו התייחסות לזה בדברי רבותינו, וכתב לאסור משום שהבין שהאיסור לזרוע מתחת לאפיפירות הוא כיון שעל הכל יש 'שם כרם', וכיון שכך גם במחיצת לבד יש לאסור, משא"כ במחיצה מן הצד שמטרתה היא ליצור הבדלה בין הכרם למחוצה לו.

אמנם, לשאלה זו יסוד כבר בדברי הירושלמי (פ"ו ה"ג). מפרשי המשנה מסבירים, שאפיפירות הינם קנים העשויים שתי וערב, ונאמר על כך בירושלמי: "חזקיה אמר משלושה ועד ארבעה היא מתניתא. פחות משלושה כסתום, משלושה ועד ארבעה משלים. ארבעה נחת הוא לה". יש המפרשים (עיין פירוש הרש"ס ודרך אמונה פ"א הי"ב בבאה"ל ד"ה הדלה) שדברי חזקיה מוסבים על המרווחים שבין הקנים, וכאשר הם פחותים משלושה טפחים יש לראותם כסתומים, ונחשבים כגג ממש ומותר לזרוע תחתיהם. אמנם, רבו מפרשי הירושלמי שפירשו את דברי חזקיה באופן אחר (פני משה, מהר"א פולדא והגר"א), ולפי דבריהם נראה שאין מקור להתחשב כאן בהלכות לבד. כך נראה גם מדברי הרמב"ם שלא התייחס לשאלה זו (דרך אמונה שם). לפיכך נראה שאין לראות בפרגולות צפופות כבית שמתחתיו ניתן לזרוע¹³.

פרגולה מרווחת

לאידך גיסא, יש לדון האם ניתן לראות בפרגולה בעלת מרווחים גדולים כמו שתי אפיפירות שונות, ולהתיר לזרוע מתחת לקורת העץ שהגפן איננה מודלית עליה.

בירושלמי (הנ"ל) מצאנו התייחסות לשאלה מעין זו:

מר רבי מנא אזלית לקיסרין ושמעית ר' הושעיה בר שמי בשם ר' יצחק בן לעזר, אם היו שתי פיפרות מותר. אמר רבי חנינא, ותני ופליג אם היה דרכו לפסע אסור. ותני כן ר' שמעון בן לעזר אומר אם היה דרכו לפסע בין פיפור לפיפור כפיפור אחד הוא.

בפשטות נראה שנחלקו בדין של שתי אפיפירות המונחות זו לצד זו, ר' יצחק בן אלעזר סובר שאין להחמיר ולדון כאחד, על אף שיתכן שהגפן תתפשט לאפיפור השני (שיטתו תתבאר עפ"י דעת מהרי"ל הסובר ששורש האיסור נובע מחמת שאנו רואים את הכל ככרם אחד, וכאן אין לחשוש לכך, או משום מראית עין שגם כאן אין לחשוש). לעומתו, ר' שמעון בן אלעזר סובר שאם הגפן עתידה להתפשט ל'פיפור' השני יש להחמיר. ונראה שטעמו כטעם הרמב"ם, שאיסור הזריעה תחת המותר היא הרכקה שמא הגפן תתפשט והזרעים יאסרו.

13 עיין רמב"ם פ"ז הכ"ז לגבי בית שבכרם, ועיין תפארת ישראל על המשנה פרק ה אות כג.

הגר"א (בביאורו לירושלמי) סובר שדברי חזקיה הנזכרים לעיל צריכים להופיע כאן, אחרי מחלוקת ר' יצחק ור' שמעון, וזוהי דעה שלישית. לפי זה אם המרחק שבין האפיפירות הוא למעלה מארבעה טפחים אין איסור לזרוע ב'פיפור' שהגפן לא נמצאת עליו.

אמנם נראה שהירושלמי עוסק דווקא בשתי אפיפירות שונות, אולם כאשר אנו עוסקים ב'אפיפר' יחיד, על אף שהמרחקים בין הקנים גדולים - לא למדנו היתר. וא"כ בנדון שלפנינו הפרגולה בנויה כולה כמערכת אחת, ועל אף שיהיה בין קורות העץ או המתכת רווחים גדולים אין להתיר לזרוע תחתיהם.

אמנם בעל 'פני משה' כתב שמחלוקתם היא אפילו במקרה שמדובר על מערכת אחת של אפיפירות אלא שמחמת המרחק ביניהם הם נראים כשניים. אך נראה שדבריו לא יועילו להתיר בפרגולה, כיון שהכל נראה כמבנה אחד שלם.

אכן, יש לדון ביחס למשנה (פ"ו מ"ד):

מעשה שהלך רבי יהושע אצל רבי ישמעאל לכפר עזיז והראהו גפן מודלה על מקצת תאנה, אמר לו מה אני להביא זרע אל תחת המותר, אמר לו מותר, והעלהו משם לבית המגנייה והראהו גפן שהוא מודלה על מקצת הקורה וסדן של שקמה ובו קורות הרבה, אמר לו תחת הקורה זו אסור והשאר מותר.

לפירושו של ר"ש (שם, על פי החזו"א יג, ב), סדן שקמה הוא אילן סרק, ואעפ"כ מותר לזרוע מתחת לענפי השקמה שהגפן איננה מודלית עליהם. והנה כאן מצאנו שיש המתיר אפילו ב'מבנה אחד שלם' לחלק בין הקורות השונות, וצ"ע לשיטה זו, מאי שנא מאפיפירות כנ"ל? ושמא יש לומר, שהאפיפירות מעיקרא נבנו לצורך הדליית הגפן על גביהם, משא"כ בעץ. ולפי חילוק זה פרגולה דומה יותר לעץ, וייתכן שעפ"י סברא זו יש מקום להקל בפרגולה כאשר יש הפרש גדול בין הקורות, וצ"ע.

סיכום

ממה שהתבאר לעיל נראה, שאין להתיר לזרוע זרעי מאכל או להניח עציצים תחת פרגולה שמודלית על גביה גפן. אמנם ישנם מספר סברות להקל, והמרכזית שבהן היא גובה הפרגולה, שכיון שהיא גבוהה מעשרה טפחים אין לאסור בזריעה אפילו תחת הגפן עצמה. ואפשר שניתן לסמוך על דעת המב"ט, בצירוף השיטות המקלות לזרוע במרחק של ארבע אמות מסוף המקום אליו מגיעה הגפן.